

Gent in de eerste helft van de negentiende eeuw. Evolutie naar een 'moderne' grootstad

H. COPPEJANS-DESMEDT

Vanaf het einde van de achttiende eeuw tot omstreeks 1890 heeft de stad Gent een indrukwekkende toename van de bevolking gekend. De stad die volgens de telling van 1786 48.409 inwoners had, telde tien jaar later reeds 54.537 ingezetenen. In 1815 waren er 62.738 en in 1840 was dat aantal gestegen tot 96.890. De stadsbevolking was dus in een halve eeuw tijds verdubbeld. In 1850 telde Gent 106.704 inwoners, en tegen het einde van de eeuw 163.030. In de tweede helft van de negentiende eeuw groeide de stadsbevolking nog steeds, maar de groei was minder aanzienlijk dan in de eerste helft¹.

Deze ontwikkeling was een gevolg van de industriële omwenteling die Gent in de negentiende eeuw tot een textielcentrum bij uitstek maakte. De industriële bloei ving aan in de tweede helft van de achttiende eeuw ten gevolge van: 1e een gunstige conjunctuur en in het bijzonder een opwaartse trend in de textielnijverheid die bleef voortduren tot in de negentiende eeuw; 2e de mercantilistische politiek van de overheid, onder meer gericht op het vestigen van nieuwe bedrijven; 3e door een gewijzigde mentaliteit van de koopman-ondernemer, die uitdrukking vond in een streven naar onbeperkte verruiming van de productie².

Bovendien deed zich in de economische ontwikkeling vanaf ca. 1780 een versnellingsproces voor, waarbij bedrijven op kapitalistische grondslag zich steeds sneller vermenigvuldigden. Hoewel de textielindustrie niet de enige expansieve bedrijfstak was — ook de suikernijverheid kwam tot ontwikkeling — was het toch de textielindustrie die in het verdere ontwikkelingsproces tot de dominante bedrijfstak uitgroeide³.

De sector die het eerst het snelst groeide was de katoendrukkerij en dit was weer het gevolg van een modeverschijnsel, namelijk de grote en in de tweede helft van de achttiende eeuw-nog toenemende vraag naar de zogenaamde 'indiennes' die de productie van de eigen bedrukte en beschilderde stoffen stimuleerde⁴. De katoen-

1 H. van Werveke, *De curve van het Gentse bevolkingscijfer in de 17e en de 18e eeuw* (Brussel, 1948) 5-6, 52; M. E. Dumont, *Gent. Een stedenaardrijkskundige studie*, I, *Tekst* (Brugge, 1951) 120-121.

2 Dit zijn enkel de belangrijkste factoren, nog andere hebben in het versnellingsproces een rol gespeeld, vergelijk H. Coppejans-Desmedt, 'De Belgische textielnijverheid op nieuwe wegen door een nieuwe mentaliteit. Schets van een historisch ontwikkelingsproces', in: *Handelingen der Maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent*, n. r. I (1977) 26-27 november 1977 (WIARUG) (Gent, 1979) 25-29.

3 H. Verhé-Verkeir, 'De nieuwe nijverheden te Gent in de XVIIe en XVIIIe eeuw', *Handelingen der Maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent*, n. r. I (1944) 205-222; M. Faipoult, *Mémoire statistique du département de l'Escaut*, P. Deprez, ed. (Gent, 1960) 175.

4 Men vergelijkte over de ontwikkeling van deze nijverheidstak in de XVIIIe eeuw: P. Gaspard, 'L'accumulation du capital dans l'indiennage au XVIIIème siècle', *Revue du Nord*, LXI (1979) 115-123.

drukkerij werd te Gent geïntroduceerd door de textielhandelaar Judocus Clemmen. Alhoewel dit feit slechts een anekdotische waarde heeft, is het toch symptomatisch voor de verdere ontwikkeling van de katoenindustrie te Gent. Het voorbeeld van Judocus Clemmen vond spoedig navolgers. In 1780 waren er 5 Gentse katoendrukkers, in 1790 9 en in 1800 21⁵. De toename van het aantal katoendrukkerijen leidde tot een groei in de produktie die met 122.000 stukken in 1805 een eerste hoogtepunt bereikte. De groei werd bevorderd door een aantal technische verbeteringen, zoals het overschakelen van het gewone drukprocédé met behulp van platen naar het continu bedrukken door middel van koperen gegraveerde cilindres, waarbij de Noordhollander Abraham Voortman, die zich in 1783 te Gent was komen vestigen, een niet te onderschatten rol heeft gespeeld⁶.

Werd de expansie van de katoenindustrie te Gent aangezwengeld door de katoendrukkerij toch deed de eigenlijke industriële omwenteling zich niet in deze sector voor, maar deze voltrok zich bij de grondbewerkingen: het spinnen en het weven. Daarbij zijn drie technische innovaties van fundamenteel belang geweest: 1e de mechanische spinmachine, de beruchte of beroemde 'mule-jenny', die door Lieven Bauwens te Gent werd geïntroduceerd in 1800; 2e de stoommachine die in 1805 voor het eerst werd geïnstalleerd in de katoenspinnerij van Frans de Vos, de zwager van Lieven Bauwens; 3e het mechanische weefgetouw, de 'power-loom', die door de firma Voortman in 1821 werd ingevoerd en aanleiding gaf tot de verticale integratie van het bedrijf door toevoeging aan de katoendrukkerij, eerst van een mechanische weverij en vervolgens van een moderne spinnerij⁷.

Men mag stellen dat het meest in het oog springend aspect van het industrialisatieproces de mechanisering is geweest. Toch vindt de expansie van de katoennijverheid niet uitsluitend haar verklaring in de mechanisering. Ook een aantal andere interne factoren en externe variabelen hebben daarbij een rol gespeeld, maar daarop kunnen wij hier niet verder ingaan. In de jaren 1804-1805 werden te Gent vijf mechanische katoenspinnerijen opgericht, daarvoor was er nagenoeg niets. In 1808 werkten er 8 mechanische spinnerijen, 12 weverijen, 21 drukkerijen en 3 ateliers voor de constructie van mule-jennies, want ook de metaalindustrie werd gestimuleerd door de katoennijverheid. In het derde trimester van 1812 waren er in de Gentse katoenindustrie 10.798 arbeiders tewerkgesteld en er werden in hetzelfde jaar 138.619 stukken katoenstof geproduceerd⁸.

5 H. Coppejans-Desmedt, *Bijdrage tot de studie van de goeode burgerij te Gent in de XVIIIe eeuw. De vorming van een nieuw sociaal-economische stand ten tijde van Maria Theresia* (Brussel, 1952) 71 vlg. ; J. de Visser, 'Van chitzten, indiennes, fustijnen en siamoisen. De Gentse katoenindustrie van 1750 tot 1800', *VIAT* (1980) i, 9-19.

6 H. Coppejans-Desmedt, 'De Gentse textielnijverheid van 1795 tot 1835. Het proces van de mechanisering in zijn economische gevolgen' (Onuitgegeven doctoraatsverhandeling Rijksuniversiteit Gent, Faculteit Letteren en Wijsbegeerte, Seminarie voor nieuwste geschiedenis, 1958) 177-182 en 191; M. Scholliers, *Bedrijfs geschiedenis van de firma A. Voortman - N. V. Texas. De Gentse textielarbeiders in de 19e en 20e eeuw* (Brussel, 1976).

7 Coppejans-Desmedt, 'De Gentse textielnijverheid', 196-197; J. de Visser, 'Mechanisering en economische groei: de Gentse katoenindustrie in de eerste helft van de 19e eeuw, in: *Handelingen. Vijfde nationaal kongres voor industriële archeologie*, 53-76.

De crisis teweeggebracht door het teloorgaan van de Franse markt en vooral door de Engelse concurrentie, die zich volop liet gelden na de opheffing van de continentale blokkade, kwam men dankzij de steun van de Nederlandse regering te boven. Het openstellen van de Nederlandse koloniale markt, alsmede de verdere mechanische uitbouw van de katoennijverheid door het invoeren van de 'power-looms' veroorzaakten een nieuwe expansie van de Gentse katoenindustrie in de jaren twintig 9. Tussen 1812 en 1830 nam de produktie in de spinnerijen toe met ongeveer 12,5%, in de weverijen met ca. 11 % per jaar. In de katoendrukkerijen daarentegen was het groeiritme niet hoger dan 7%, waaruit blijkt dat het belang van die bedrijfstak afnam ten gevolge van een verschuiving in de mode¹⁰.

Ondanks de beperkte expansie in de jaren 1816-1824 bereikte de Gentse katoenindustrie in de Hollandse tijd nog een gemiddelde groeivoet van 4,5% per jaar. Tussen 1826 en 1830 ging de produktie in de spinnerijen met een jaarlijks gemiddelde schommelend tussen 21,89 à 28,5% omhoog. De opbrengst in de weverij werd in 1830 op 1.200.000 stukken van 32 el geraamd, die van de katoendrukkerij op 300.000 stukken. Omstreeks diezelfde tijd verschaftte de, Gentse katoennijverheid werkgelegenheid aan ca. 16.000 mensen 11.

De politieke gebeurtenissen van 1830 plaatsten de katoenindustrie in een toestand die veel gelijkenis vertoonde met de situatie na de val van Napoleon. De binnenlandse markt werd met meer dan de helft verkleind en de afzet in de Nederlandse kolonies viel weg. In tegenstelling tot koning Willem I voerden de Belgische gezaghebbers een meer liberale economische politiek en onthielden zich van directe tussenkomst in de industrie.

Gedurende de eerste twintig jaar van de Belgische Onafhankelijkheid had de katoennijverheid bijna permanent met afzetmoeilijkheden te kampen. De Gentse ondernemingen hadden niet alleen op commercieel gebied een achterstand op Engeland, maar de Britten produceerden nog steeds 10% à 12% goedkoper. Door een versnelde mechanisering trachtten de Gentenaars opnieuw het verschil te nivelleren. Waren er te Gent in 1830 700 'power-looms' opgesteld, in 1839 waren er reeds 2.900 en in 1847 3.911¹². In de spinnerij was de belangrijkste innovatie de 'self-actor', die aanvankelijk een trage verspreiding kreeg. De stoom werd steeds vaker als drijfkracht gebruikt: in 1850 waren er in de Gentse katoennijverheid 64 machines in gebruik met een gezamenlijk vermogen van 1070 pk. In de jaren vijftig was de katoendrukkerij volledig gemechaniseerd. Het groeiritme van vóór 1830 werd echter niet meer bereikt, mede door de opkomst van de gemechaniseerde linnennijverheid. In de periode 1832-1851 bedroeg de gemiddelde groeivoet nog slechts 2,4%. Toch was dat percentage nog bijna het dubbele van de gemiddelde groeivoet van de

8 J. Dhondt, 'L'industrie cotonnière gantoise à l'époque française', *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, II, 1955; herdrukt in Jan Dhondt, *Machten en Mensen. Hommes et Pouvoirs* (Gent, 1976) 213-267; De Visser, 'Mechanisering en economische groei', 59 noot 2.

9 H. Coppejans-Desmedt, 'Incidenten rond de constructie van de eerste mechanische weefgetouwen te Gent', *Handelingen der Maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent*, n. r. XIII (1959) 169-174.

10 *Idem*, 'De Belgische textielnijverheid', 41-42.

11 Scholliers, *Bedrijfs geschiedenis*, 120; Coppejans-Desmedt, 'De Belgische textielnijverheid', 44-45.

12 *Ibidem*, 45.

Belgische industrie (1,3%). Tot het midden van de negentiende eeuw handhaafde de katoenindustrie haar positie van spitssector in een nog vrij statische, hoofdzakelijk agrarische, economie¹³.

Het belang van Gent als textielcentrum was inmiddels vanaf 1838 nog toegenomen door de vestiging van de gemechaniseerde vlasindustrie met als voornaamste fabrieken de naamloze vennootschappen 'La Lys' en 'La Linière Gantoise', twee voor die tijd reuzenbedrijven¹⁴.

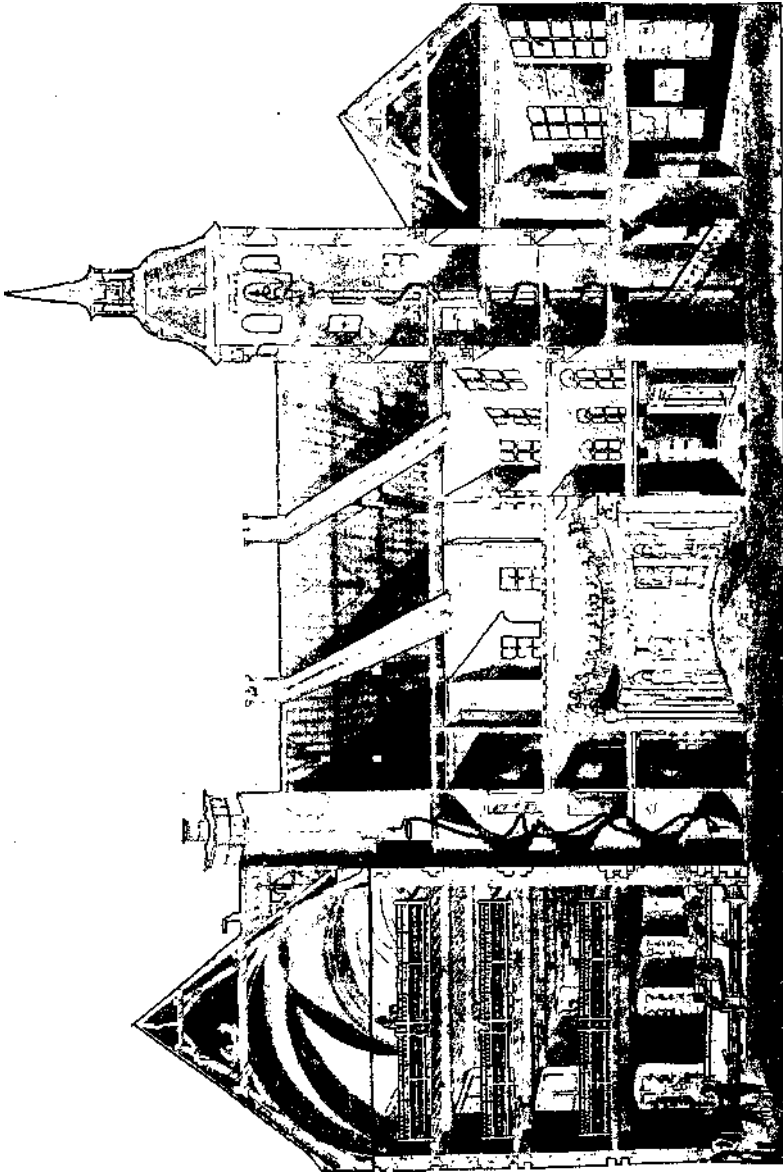
Het invoeren van het fabriekswezen stelde aan de Gentse fabrikanten een probleem, waarvan men de betekenis en de moeilijkheid niet mag onderschatten. Men kende immers tot dan toe nog geen productie op grote schaal, tenminste niet in gecentraliseerde vorm, en men had dus geen enkel model van wat een gemechaniseerde fabriek moest zijn. Clemmen was zelf begonnen in de achterbouw van zijn huis. Wegens de ontzaglijk snelle groei van de nijverheid konden zijn opvolgers geen genoeg meer nemen met zo'n bescheiden begin. Zij hadden behoefte aan grote, ruime gebouwen.

Het is voor de ontwikkeling van het fabriekswezen te Gent niet zonder betekenis geweest dat er juist op dat ogenblik gebouwen beschikbaar kwamen door het sluiten van kloosters en andere geestelijke instellingen. Het is niet verwonderlijk dat de Gentse nijveraars van die uitzonderlijke gelegenheid gebruik hebben gemaakt om er hun fabrieken in te vestigen. Het voordeel voor de industriëlen was immers tweezijdig: ten eerste hadden zij ruime werkplaatsen en ten tweede konden zij de gebouwen vrij voordelig aanschaffen.

Het is dus geen toeval dat bijna alle eerste katoenfabrieken opgericht werden in de gebouwen van oude kloostergemeenschappen. Reeds Lieven Bauwens zelf had de weg in die richting gewezen. Hij vestigde de allereerste mechanische katoenspinnerij te Gent in het voormalige klooster van de kartuizers, gelegen aan het gelijknamige plein. Zijn directe navolgers, zijn zwager Frans Devos, en Jean Rosseel, een rijk Gents handelaar, richtten ieder een bedrijf op in het zeer uitgebreide gebouwencomplex van de Groenenbriel. Geraard van der Waarden en zijn vennoot Constantijn Devos kozen voor hun katoenfabriek het klooster van de augustijnen aan de Sint Margrietstraat. Bernard Depaeppe-Speelman bracht zijn bedrijf onder in de gebouwen van het voormalige Rijke Gasthuis, terwijl Jean Wanten hetzelfde deed in het oude klooster van Nieuwenbosse. Ferdinand Lousbergs kocht het voormalige klooster der kapucijnen op de Reep af van de erfgenamen van Gamard Verheggen, die er zelf eerst in de Franse tijd een vlasfabriek in had gevestigd. Lousbergs richtte er omstreeks 1825 een aanzienlijke katoenspinnerij en -weverij in. Maar niet alleen in de voormalige kloosters ook in andere oude, verbeurd verklaarde gebouwen, werden fabrieken ondergebracht. Dit was het geval met het eens zo trotse en ongenaakbare Gravensteen, waar onder meer jarenlang de katoenspinnerij van Ferdinand Heyndrickx, een andere zwager van Lieven Bauwens, gevestigd was. Ook het Prinsenhof

13 Scholliers, *Bedrijfs geschiedenis*, 122; De Visser, 'Mechanisering en economische groei', 68 vlg.; A. Linters, 'Het gebruik van stoommachines in de Oostvlaamse nijverheid, vooral de textielnijverheid, voor 1840. Een overzicht aan de hand van het provinciale fonds 'De commodo et incommodo'', in: *Handelingen. Vijfde nationaal kongres voor industriële archeologie*, 251-279.

14 E. Sabbe, *De Belgische vlasnijverheid*, II (Kortrijk, 1975) 371.

heeft verschillende fabrieken binnen zijn omheining geherbergd, onder meer de katoenspinnerij van de weduwe Coppens¹⁵.

Al bood het in bezit nemen van oude gebouwen onbetwistbare voordelen, toch waren er ook nadelen aan verbonden. Soms waren aanzienlijke aanpassingen en verbouwingen noodzakelijk en bleef het niettemin min of meer lapwerk. Het is begrijpelijk dat sommige industriëlen er de voorkeur aan gaven om een geheel nieuw complex te bouwen. Maar nieuwbouw vereiste uiteraard een nog groter investeringskapitaal. De reeds genoemde pionier van de Gentse katoendrukkerij, Judocus Clemmen, is ook de eerste geweest die in Gent nieuwe fabrieksgebouwen heeft opgericht. Na eerst zijn bedrijvigheid op verschillende plaatsen in de stad te hebben uitgeoefend, onder meer in de achterbouw van zijn elegant hotel in de Veldstraat, liet hij omstreeks 1780 een authentieke fabriek, drie verdiepingen hoog, bouwen aan de Coupure nabij de Brugse Poort. Zij vormde later de kern van de in 1838 opgerichte mechanische vlasfabriek 'La Lys'¹⁶. François Livinus de Smet volgde zijn voorbeeld door voor zijn katoendrukkerij een nieuw gebouw op te richten (1802) even buiten de Brugse Poort langs de kerkweg naar Wondelgem. Zijn bedrijf werd in 1808 overgenomen door zijn kinderen, die onder de benaming gebroeders De Smet in 1810 de katoendrukkerij uitbreidden met een mechanische katoenspinnerij en een weverij¹⁷. De fabriek stond later bekend als de 'Louisiana'. Enkele jaren geleden werden de poorten definitief gesloten en momenteel worden de gebouwen afgebroken.

De meeste jonge industriëlen waren echter niet kapitaalkrachtig genoeg om dergelijke zware kosten te dragen. Velen moesten genoeg nemen met een oude werkplaats, die ze voor hun nieuwe bedrijf inrichtten. Zo vestigden bijvoorbeeld de jongere broers van Lieven Bauwens hun omstreeks 1822 pas gestichte katoenspinnerij en -weverij in de oude vaderlijke leerlooierij op het Nieuwland 18. Ook de Diermans, oorspronkelijk garentwijnders en wevers van gemengde stoffen, gebruikten aanvankelijk hun vroegere atelier voor de katoenbewerking. Pas nadat zij een vennootschap waren aangegaan met Emmanuel Braeckman en over meer geld konden beschikken, gingen zij zich in de Ham vestigen, waar het fabrieksgebouw vandaag nog staat, maar nu is er een bedrijf in gevestigd dat metaaldraad verwerkt¹⁹.

Het spreekt vanzelf dat al die fabrieken en verwante ondernemingen, die ofwel nieuw gebouwd ofwel verbouwd werden, ingrijpende wijzigingen in het Gentse stadsbeeld hebben teweeggebracht. De expansie van het fabriekswezen had ook in dat opzicht nog verderstrekkende gevolgen. Zij was immers in belangrijke mate verantwoordelijk voor de ontzaglijke toename van de bevolking. Verhoudingsgewijs was de bevolkingsgroei het grootst in het eerste decennium van de negentiende eeuw, meer bepaald wat betreft de fabrieksarbeiders tussen de jaren 1803 en 1810. In

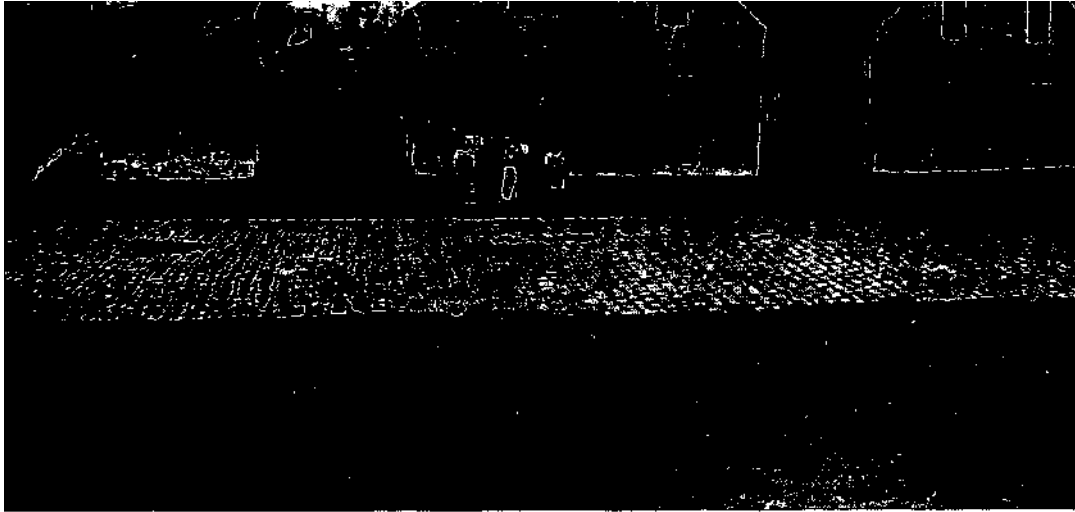
15 L. Vandenheede, *Rook uit kloosters en kastelen. Historiek van kloosters en openbare gehouwen omgevormd tot fabrieken in de 19e eeuw* (Gent, 1983); *Idem*, 'Het Gentse Gravensteen als fabriek', *VIAT* (1982) vii, 11-21; P. Braem, *Het Augustijnenklooster te Gent* (Gent, 1976).

16 Coppejans-Desmedt, *De goeode burgerij*, 76 vlg.

17 *Ibidem*, 83-84; G. Deseyn, 'La Louisiane. Het ontstaan van de fabriek der Gebroeders De Smet en de aanpalende Rabotwijk', *VIAT* (1981) ii, 21-26.

18 Coppejans-Desmedt, *De Gentse textielnijverheid*, 312-314.

19 *Ibidem*, 276 en 380.

o
m
z
H
m
m
jo
H
m
X
m
r
A
H
Z
m
o
m
Z
m
z
o
m
m
m
c

Arbeiderswoningen te Gent in de negentiende eeuw. SAG. Foto. zie de gedrukte versie voor de juiste weergave

die tijd steeg het aantal arbeiders dat in de katoennijverheid was tewerkgesteld van 227 tot ruim 10.000 ²⁰.

Die enorme groei veroorzaakte uiteraard huisvestingsproblemen. Vanaf het einde van het ancien régime was de huizenbouw te Gent veranderd. Tijdens de regering van Maria Theresia kwam het niet zelden voor dat rijk geworden zakenlieden twee, drie en soms meer huizen lieten afbreken om er hun luxueuze hotels voor in de plaats te zetten. In 1771 bijvoorbeeld kocht Judocus Clemmen een prachtig herenhuis dat werd gebouwd in plaats van 'drie woonsteden' zoals in de aankoopakte staat beschreven ²¹.

In de Franse Tijd veranderde dat. Er werden ongetwijfeld nog ruime woningen gebouwd, maar dat zijn in feite uitzonderingen. Wat vooral opvalt wanneer men de bouwvergunningen uit die periode nagaat, is het aantal verbouwingen van grote huizen tot kleinere woningen. Hebben die verbouwingen nog een vrij onschuldig karakter, erger was het wanneer men ertoe overging stallingen en vervallen magazijnen te veranderen in woningen voor de lagere volksklasse, in casu de fabrieksarbeiders.

De ononderbroken stroom fabrieksarbeiders, die hun intrek in de stad wensten te nemen, schiep een dwingende behoefte aan woongelegenheden. Voor die werklieden, meestal ongeschoolde krachten en dus voor lage lonen werkend, was het noodzakelijk een zo goedkoop mogelijk onderkomen te vinden. Het woningaanbod was in de eerste helft van de negentiende eeuw zo gering dat de eigenaars er bij voorbaat van verzekerd waren hun woningen hoe dan ook te kunnen verhuren. Het nijpend tekort veroorzaakte speculatie waarop vooral de kleine burgerij, middenstanders en negocianten zich toelegden. Het achttiende-eeuwse stratenpatroon bleef ongewijzigd, maar binnen de oude omwalling van de stad werden de open plekken, tot dan toe ingenomen door moestuinen, weiden en onbebouwde terreinen, opgevuld ²².

De speculatie deed zich in de eerste helft van de negentiende eeuw in twee vormen voor: de kwartierwoningen en het voor Gent typerende beluikensysteem. Quartierwoningen waren bestaande burgerhuizen die werden onderverdeeld in talrijke kleine vertrekken, die afzonderlijk werden verhuurd. In dergelijke woongelegenheden kwam het niet zelden voor dat een gezin van vijf à zes personen één enkele kamer betrok, waar nauwelijks leefruimte was voor één persoon. Onder beluik verstaat men de structuur om in bestaande straten woningen te bouwen in kleine gangetjes of op kleine binnenplaatsen. Het waren kleine, armzalige huisjes, met gemeenschappelijke sanitaire voorzieningen, die ook nog tot het minimum waren beperkt. Die woningen lieten van meet af aan veel te wensen over en ontaardden spoedig in echte krotten ²³.

Tot ca. 1834 was er nauwelijks sprake van uitbreiding van de bebouwde oppervlakte. Geschat op 200 ha. in 1800, was die oppervlakte in 1834 slechts met

20 *Ibidem*, 142 vlg.

21 *Idem*, *De gegoede burgerij*, 76.

22 Dumont, *Gent*, 100-101; V. Fris, 'Laus Gandae. Eloges et descriptions de Gand à travers les âges', *Bulletin de la Société d'Histoire et d'Archéologie de Gand*, XXII (1914) *passim*.

23 G. Deseyn, 'Rechtstreekse invloeden der Gentse textielindustriëlen op de 19e eeuwse stadsontwikkeling: bedrijfsinplantingen, arbeidershuisvesting en openbare werken', in: *Handelingen. Vijfde nationaal kongres voor industriële archeologie*, 176-178.

16 ha. vermeerderd, maar het aantal woningen steeg van ca. 6.600 aan het einde van het ancien régime tot ca. 12.500 in 1834. Tijdens een onderzoek telde men in Gent in 1843 in totaal 14.372 huizen, waaronder 3.586 beluikwoningen. Ook 226 kelders waren toen bewoond ²⁴.

Gebrek aan hygiëne en ondervoeding veroorzaakten epidemieën: in 1832 werd Gent door een erge cholera-epidemie getroffen; in 1838-1840 veroorzaakte een epidemie van mazelen een hoge sterfte onder de kinderen; in de jaren van de grote crisis 1846-1847 maakte een typhus-epidemie talrijke slachtoffers; twee jaar later in 1849 deed zich te Gent een nieuwe cholera-epidemie voor die 2.224 doden eiste. Pas in de tweede helft van de negentiende eeuw greep de stedelijke overheid in en trof de eerste maatregelen voor de sanering van de meest verkrotte wijken ²⁵.

Dit betekende nochtans niet dat het stadsbestuur zich van de economische ontwikkeling van Gent geheel afzijdig hield, noch dat het zich niets aantrok van de ontzaglijke economische groei. Integendeel: de economische opgang stelde het stadsbestuur voor het probleem van het goedertransport. Voor het eerst had de ontwikkeling en uitbreiding van het fabriekswezen in het kader van de stadsgeschiedenis een goederenstroom tot gevolg die in het verleden zijn weerga niet vond.

De katoen, licht materiaal maar omvangrijk qua volume, kwam aan in verpakkingen van groot formaat. Daarbij voegden zich tonnen of zakken met allerlei chemische producten, die in de weverij of voor het afwerken van weefsels werden gebruikt, en dan, waren er nog de zware machines of de onderdelen van werktuigen, die de fabrieken nodig hadden voor de productie. Vanuit Gent werden vele duizenden stukken stoffen of gesponnen garens naar elders verzonden, en ook al machines, sedert de vestiging van de constructiewerkhuizen te Gent, waaronder in de eerste helft van de negentiende eeuw de 'NV Phoenix' de belangrijkste was ²⁶.

Mensen en goederen kwamen en gingen in steeds grotere aantallen en omvang. Rijtuigen trokken — zoals een tekst uit die tijd getuigt — in een onafgebroken stroom door de straten *. De wagens werden niet alleen talrijker, maar werden ook zwaarder en breder gebouwd. Weldra bleken de straten te smal, bruggen moesten

24 Dumont, *Gent*, 109; J. Mareska en J. Heyman, *Enquête sur le travail et la condition physique et morale des ouvriers employés dans les manufactures de coton à Gand* (Gent, 1845) 124-125; *Onderzoek naar de Gentse beluiken: bouwfysische, sociologische, historische en kunsthistorische evaluatie* (WIARUG, Seminarie voor nieuwste geschiedenis, 1978); V. Fris, 'Les accroissements et les transformations de la superficie bâtie de Gand au XIXe siècle', *Bulletin de la Société d'Histoire et d'Archéologie de Gand*, XXVII-XXVIII (1920) 104. Men vergelijkte A. M. Vermeulen, 'De woning als criterium van de sociale doorsnede. Gent omstreeks 1834', in: J. de Belder, W. Prevenier en C. Vandenbroeke, ed., *Sociale mobiliteit en sociale structuren in Vlaanderen en Brabant van de late middeleeuwen tot de 20e eeuw* (Gent, 1983) 149-165.

25 D. Destanberg, *Gent sedert 1831. Voornaamste gebeurtenissen. Eerste reeks 1831-1840* (Gent, 1903) 67 vlg.; N. Dumoulin, *Enquête sur les conditions hygiéniques de la ville de Gand, à l'occasion de l'épidémie de choiera de 1866* (Gent, 1879) 106 vlg.

26 Coppejans-Desmedt, 'Incidenten', 175-177. P. Scholliers, *De Gentse metaalbewerkers in de 19e eeuw: de enquête van L. Variez* (Brussel, 1985) 20-24.

27 *Journal du Commerce* (7 juli 1809); J. E. Nève, *Gand sous la domination française 1792-1814* (Gent, 1927) 128.

worden verstevigd, kaaien en marktpleinen waren ontoereikend. Voor het fabriekswezen was een vlugge, goedkope bediening noodzakelijk. Daarom kwam het aan op goede en goedkope verbindingen.

Het stadsbestuur had de eerste zorg voor al die problemen. In dat opzicht heeft het zijn taak goed begrepen. Over de Coupure en de Brugse vaart werden drie nieuwe bruggen gelegd, om de verbinding tussen beide oevers, waar zoals te verwachten was de fabrieken zouden verrijzen, te vergemakkelijken. Verder werden draaibruggen gebouwd, ter vervanging van weinig stevige houten bruggen, zoals de Pasbrug, ofwel in de plaats van meer tijdrovende ophaalbruggen, zoals de Minnemeersbrug. Ook de Recollectenbrug werd nieuw gebouwd. Zij was slechts een onderdeel van een grootser opgezet plan. Het stadsbestuur wenste in het hart van de stad ruime loskaaien en een groot marktplein te realiseren. Daarom werd het Recollectenklooster, dat na de verbeurdverklaring door de stad was aangekocht, met de grond gelijk gemaakt en daar ontstond een groot plein. Loskaaien werden niet alleen langs de Leie gebouwd, waar het Recollectenklooster zich eens had bevonden, maar ook verderop aan de Achterleie, de huidige St. Joriskaai en aan de Koepoort. Handel en nijverheid beschikten zodoende over verschillende ruime pleinen en kaaien, die aanvankelijk aan de verwachting voldeden²⁸.

Maar het bleef niet alleen bij het creëren van pleinen en kaaien en het aanleggen of verbreden van bruggen, ook tal van straten, die door de expansie van de economie in drukke verkeersaders waren herschapen, leverden problemen op. In 1810 besloot het stadsbestuur de Brabantdam en de Zonnestraat te verbreden, beide drukke handelsstraten, die op dat moment slechts 4 à 5 meter breed waren. Het gevaar voor de voetgangers was vooral groot omdat er geen voetpaden waren, zodat men verplicht was zich kronkelend een weg te banen tussen de karren, rijtuig en paarden. Gezien de hachelijke financiële situatie van de stad moesten de werkzaamheden evenwel voorlopig worden uitgesteld. Pas onder het Hollands Bewind kon men beginnen met de uitvoering van het project. In 1821 ging de stad tot de nodige onteigeningen over. De straat werd twaalf meter breed en daardoor verdwenen alle oude gevels. De stad besliste dat alle nieuwe huizen van dezelfde Empire-gevel moesten worden voorzien, en wel naar een door de stad opgelegd plan. Het doel was natuurlijk een harmonieus geheel van de nieuwe straat te maken, een opvallend en zeker zeldzaam voorbeeld van urbanisme 'avant la lettre'²⁹.

De economische ontwikkeling leverde niet alleen vervoersproblemen binnen de stad op, maar ook en vooral — men vergete niet dat de textielnijverheid een wereld-

28 *Ibidem*, 125-128. Voor de aanleg van het Sint-Pietersplein, werd een ontwerp opgesteld door Pieter Jozef Jacob Tiberghien, dat echter niet werd uitgevoerd. Het plein werd pas gerealiseerd in 1851 door stadsarchitect-inspecteur, Charles Leclerc-Restieaux, die er ook het plan van opstelde. Zie J. H. A. de Ridder, 'Een onbekend Sint-Pietersplein', *Handelingen van de Maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Cent*, n. r. XXXV (1981) 129-138.

29 Fris, 'Les accroissements', 111; *Idem*, 'Liste chronologique des transformations ou créations de places et de rues et des constructions de monuments à Gand au XIXe et XXe siècles', *Bulletin de la Société d'Histoire et d'Archéologie de Gand*, XXVII-XXVIII (1920) 151. Voor het doorvoeren van het urbanisatieplan werden echter twee fraaie gebouwen gesloopt: het Papeghemsteen, gelegen aan de Zuid-West hoek van de Brabantdam, en het Klein Vleeshuis aan de Vogelmarkt; J. E. Nève de Mévergnies, *Gand sous le régime hollandais 1814-1830* (Gent, 1935) 122.

industrie aan het worden was — moest de verbinding met de zee aan de nieuwe situatie worden aangepast. Kortere en vluggere verbindingen waren de eisen gesteld door de economische expansie. Maar dit was een opgave die de krachten en mogelijkheden van de stad te boven ging.

Gelukkig kwam de centrale regering de Gentenaars te hulp. Zij zag in dat, nu alle grondstoffen over zee moesten worden aangevoerd en de steeds omvangrijker wordende mechanische produktie meer en meer voor overzeese afzetgebieden ging werken, noch de verzande Sassevaart, noch de Brugse vaart, noch de grote omweg langs de Schelde, voldoende waren 30.

In de loop van het jaar 1823 werd een ontwerp voorgelegd om een semi-maritiem kanaal te graven en dat plan kreeg eenstemmig bijval. De werkzaamheden vingen aan op 15 maart 1825 en waren in 1827 reeds voltooid. Aan Gent werd voor het eerst sedert haar ontstaan, dank zij het kanaal van Terneuzen, de mogelijkheid geboden uit te groeien tot een echte zeehaven 31.

Het stadsbestuur begreep echter dat die vaart pas werkelijk zou renderen wanneer Gent tevens over de nodige haveninstallaties zou beschikken. Daarom besloot de stadsmagistraat het Handelsdok in het meersgebied tussen de Dampoort en de Sassepoort te graven. In 1828 werd het Handelsdok verbonden met het kanaal van Terneuzen dat samenviel met de vroegere Sassevaart en onmiddellijk stroomafwaarts van de Tolhuislaan begon. Op de linkeroever van het dok werden drie loskaaien gebouwd en aan de twee uiteinden draaibruggen gelegd voor de wegen naar Antwerpen en Meulestede. Daarmee was het fundament gelegd voor het uitgebreide havencomplex waarover de stad Gent thans beschikt. Aan de westzijde van het Handelsdok en het aldaar gecreëerde Stapelplein werd een monumentaal 'Entrepot van de vrije wederuitvoer' gebouwd naar de plannen ontworpen door de stadsarchitect Louis Roelandt³².

Het Gentse stadsbestuur nam nog andere urbanisatiemaatregelen. In de eerste plaats werd gezorgd voor een betere riolering en verlichting. Door de voortdurende bevolkingsgroei moesten de verantwoordelijke instanties grotere veiligheidsmaatregelen nemen om ziekten te bestrijden en de misdadigheid aan te pakken. De aanleg van een riolering, die aan het begin van de negentiende eeuw nagenoeg ontbrak, en het verbeteren van de watervoorziening door nieuwe openbare pompen te installeren, moesten het eerste euvel voorkomen 33.

30 H. Nowé, 'Het streven van Gent naar de zee', *Handelingen van de Maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent*, n. r. IV (1952) 21-41.

31 A. de Bast, *Relation historique des tentatives faites par les Gantois... pour s'ouvrir une communication directe avec l'océan* (Gent, 1829); O. Bruneel en E. Braun, *Le canal de Terneuzen. Gand et ses installations maritimes. Notice historique, technique et commerciale* (Gent, 1881); J. B. Vifquain, *Des voies navigables en Belgique* (Brussel, 1843) 102-103; A. M. de Vreese, *De haven van Gent* (Brussel-Antwerpen-Leuven, 1933) 40 vlg.; J. Decavele en R. de Herdt, *Gent op de wateren en naar de zee* (Antwerpen-Gent, 1976) 212-219 en 350.

32 A. Voisin, *Guide des voyageurs dans la ville de Gand* (2de herziene druk; Gent, 1831) 288-290; De Vreese, *Haven van Gent*, 44; J. Decavele en R. de Herdt, *Gent*, 219-200 en 350.

33 Nog onder het Frans Bewind werden vier monumentale pompen opgericht. Eén op het einde van de Nederkouter aan de Kortrijksepoortstraat, één in de toenmalige St.-Jansstraat bij het Belfort, één op de Groentenmarkt en één op de Zandberg. Terwijl de beide eerstgenoemde ondertussen alweer zijn verdwenen, prijken de twee laatste nog

Om veiligheidsredenen werd gezorgd voor een betere verlichting. Er kwamen meer lanternen, maar tot in de jaren twintig van de negentiende eeuw bleven het uitsluitend olielampen. Pas in 1826, nadat particulieren in hun eigen woningen of in de uitstalramen van hun winkels al jarenlang het voorbeeld hadden gegeven, besloot men van stadswege gaslanternen te installeren³⁴.

Met het oog op een grotere veiligheid droeg de Gentse stadsmagistraat ook bij tot de oprichting van de Citadel, bedoeld als bolwerk tegen de Fransen maar ook een intimidatiemiddel tegen de arbeidersmassa, die een potentiële bedreiging vormde voor de bezittende klassen. Herhaaldelijk hadden zich reeds stakingen en rellen, zelfs plunderingen voorgedaan, die door de stadspolitie vrij vlug onderdrukt, respectievelijk verijdeld waren. Maar het viel te vrezen dat de onderbetaalde op de rand van het bestaansminimum levende arbeiders op hardere wijze zouden gaan ageren en dat het tot een regelrechte uitbarsting van geweld op grote schaal zou kunnen komen³⁵. De eerste steen werd gelegd in 1823, maar het duurde tot 1830 voordat de werkzaamheden waren voltooid. De vesting was geen lang leven beschoren: in de jaren 1870-1871 werd zij immers afgebroken en als citadel heeft zij in feite nooit gefungeerd³⁶. De citadel was het enige bolwerk waarover de stad Gent in de eerste helft van de negentiende eeuw nog beschikte. Het beruchte Spanjaardkasteel, dat na de opstand van de Gentenaren in 1540 op bevel van Karel V werd gebouwd en waardoor het grootste deel van de Sint-Baafsabdij en het omliggende dorp verdween, werd op bevel van Jozef II gesloopt, of toen begon men in ieder geval met de sloop. Het slopen duurde tot omstreeks 1850³⁷.

In 1781 had Jozef II eveneens bevel gegeven de omwalling neer te halen, die rond de stad een volledig cordon vormde en van talrijke bastions was voorzien. Die werkzaamheden, begonnen aan het eind van de achttiende eeuw, werden pas voltooid in de twintigste eeuw. Op de aldus vrijgekomen gronden werden hier, evenals in vele andere steden, brede boulevards aangelegd³⁸.

heden op hun oude plaats. De pomp op de Zandberg naar een ontwerp van de Gentse beeldhouwer, Karel van Ophem, is het enige publieke monument bekroond met de keizerlijke arend, dat nog in Gent bestaat. Zie: 'Inventaire archéologique - Fiche Nr. 108', *Gendtsche Tydingen*, XIV (1985) v, 271-272; Nève, *Gand*, 131.

34 *Ibidem*, 132-135; Nève de Mévergnies, *Gand sous le régime hollandais*, 134. Men vergelijk voor de toestand onder het Oud Regime: E. van Cauwenberghe en E. Meel, 'Overheidsinitiatief aangaande leefmilieu, de openbare hygiëne en veiligheid in enkele steden van de Zuidelijke Nederlanden uit de pre-industriële tijd (17de en 18de eeuw)', in: *L'initiative publique des communes en Belgique. Fondements historiques (Ancien Régime). Het openbaar initiatief van de gemeenten in België. Historische grondslagen (Ancien Régime). IIe Colloque international. 11de Internationaal Colloquium, Spa, 1-4 sept. 1982* (Brussel, 1984) 257-285.

35 Avanti, *Een terugblik: Proeve eener geschiedenis der Gentsche arbeidersbeweging gedurende de XIXde eeuw* (Gent, 1908); J. Dhondt, 'Notes sur les ouvriers industriels à l'époque française', *Revue du Nord*, XXXVI (1954) 314-324; S. H. Scholl, *Bijdragen tot de geschiedenis der Gentsche arbeidersbeweging, I, 1815-1875: levensstandaard, werkstakingen, werkrechtvaard* (Brussel, 1957) 67 vlg.

36 *Kultureel Jaarboek voor de Provincie Oost-Vlaanderen* (1984) 148; Nève de Mévergnies, *Gand sous le régime hollandais*, 123.

37 Fris, 'Les accroissements', 125-126; Nève de Mévergnies, *Gand sous le régime hollandais*, 127-128; Dumont, *Gent*, 95 en 100-101.

38 Nève de Mévergnies, *Gand sous le régime hollandais*, 100-103.

De Kortrijkse poort daarentegen, die eveneens op bevel van keizer Jozef II was afgebroken, werd weer opgebouwd in de eerste jaren van de negentiende eeuw, volgens het plan van de bekende Gentse architect J. B. Pisson. Architectonisch gezien viel zij bij de voormalige ingezetenen van de stad zeer in de smaak, maar met haar functie van octrooibureau (een soort invoerbelasting, geheven door de stad) zullen de Gentenaars minder ingenomen zijn geweest. Deze poort werd op haar beurt in de tweede helft van de negentiende eeuw afgebroken³⁹.

De verfraaiingswerken uitgevoerd door het stadsbestuur bleven niet beperkt tot het aanleggen van lommerrijke lanen op het puin van de bolwerken, die hun naam gaven aan de boulevards. Door het aanbrengen van beplantingen langs de Coupure werd deze herschepen in een elegante wandelweg, waar de lagere volksklasse en de burgerij 's zondags verpozing kwamen zoeken. Nu nog herinnert de Belvédère nabij de Rozemarijnbrug aan die tijd 40. De plantentuin — men vergete niet dat Gent toen reeds internationale faam als bloemencentrum genoot — werd op zijn beurt verrijkt met een zogenaamde 'orangerie' en een amphitheater 41.

Wat startte met een bescheiden tentoonstelling van de in 1808 gestichte Maatschappij voor landbouw en kruidkunde (Société royale d'agriculture et de botanique de Gand), groeide door het gunstig economisch klimaat dat te Gent heerste, zowel betreffende de investerings- als de toeleveringsmiddelen, nog in de eerste helft van de negentiende eeuw uit tot een op de internationale export gerichte industrie. De Gentse tuinbouw genoot de bijzondere steun van koning Willem I en later van koning Leopold I, die mede uit politieke overwegingen als beschermheren optraden. Ook de lokale edellieden die in de eerste plaats geïnteresseerd waren als grootgrondbezitters hebben de expansie van de Gentse tuinbouw bevorderd⁴².

Op politiek gebied hadden de edellieden en groot-grondbezitters intussen aan belang ingeboet. Tot 1789 waren de politieke mandaten overwegend in hun handen. Maar in de stadsregeringen die elkaar in de periode 1790-1798 opvolgden waren zij bijna niet meer aan bod gekomen en zij waren vervangen door advocaten, magistraten, kooplieden en industriëlen. Na 1800 herwonnen zij terrein voor zover dat althans uit de samenstelling van de gemeenteraden blijkt. Dit ging vooral ten koste van de handelaren en fabrikanten, waarvan het aantal vertegenwoordigers in 1812 weer was gehalveerd. Tijdens het Verenigd Koninkrijk slaagden de laatsten er niet in

39 Voisin, *Guide*, 304-305, geeft van de poort een uitvoerige beschrijving in zeer lovende termen; Fris, 'Les accroissements', 138. Voor een reproductie van de poort, zie: *Een vreemde eend in de Belgische bijt. Gent in de periode 1830-1860* (Gent, 1980) 22.

40 *Journal du Commerce* (7 juli 1809); Fris, 'Les accroissements', 135.

41 De orangerie en eerste broeikassen werden opgericht door stadsarchitect Jean Baptiste Pisson en in 1812 gedeeltelijk herbouwd door Pissons opvolger, Paul de Brou. In 1829 werd de oude orangerie vervangen door een nieuwe, gebouwd in de vorm van een neo-classicistische galerij naar een ontwerp van de toenmalige stadsarchitect, Louis Roelandt. Promotor van de plantentuin en beginnende tuinbouw was de bekende advocaat en bibliofiel, Karel van Hulthem. Vergelijk P. Claeys, 'Charles van Hulthem et le Jardin Botanique', *Revue de l'Horticulture Belge et Etrangère*, XIV (1888) viii; Van Huile, *Le Jardin Botanique de l'Université de Gand* (Gent, 1871).

42 R. de Herdt en G. Deseyn, 'Industriële revoluties in de Gentse tuinbouw', *Tijdschrift voor geschiedenis van techniek en industriële cultuur*, HJ (1985) i, 3-10; J. Moens, 'De Belgische tuinbouwwereld in de 19de eeuw', *Ibidem*, 25-32.

hun aantal raadsheren te verhogen, in tegenstelling tot de advocaten die hun vertegenwoordiging verdubbelden. Pas na de onafhankelijkheid verwierven de industriëlen en handelaren de meerderheid in de gemeenteraden, gevolgd door de advocaten, terwijl 1 de edellieden naar de derde plaats werden teruggedrongen ⁴³.

Opvallend was de dynamische groep advocaten die tussen 1830 en 1850 een belangrijke rol heeft gespeeld in de zich vormende politieke partijen. Advocaat Hippolyte Metdepenningen werd de organisator en stimulator van de Orangistische Beweging te Gent, terwijl zijn confrater Charles Louis Spilthoorn de Société du Progrès oprichtte, die tot in de jaren veertig de burcht bleef van elke progressistische aktie in de Arteveldestad ⁴⁴.

In de jaren 1830-1850 werden de vertegenwoordigers voor de Kamer van Volksvertegenwoordiging en voor de Senaat nog altijd gerecrueteerd uit het midden van adel en grootgrondeigenaren, wat een direct gevolg was van het vigerende cijnskiesstelsel ⁴⁵.

In 1850 waren er op basis van de betaalde belastingen of uit hoofde van hun functie: 2.926 kiesgerechtigden voor het parlement en 2.959 voor de gemeenteraad. Dit kiezerskorps bestond voor 12,8% uit edellieden, eigenaren en renteniers die nog steeds de bovenlaag van de Gentse bevolking uitmaakten; voor 9% uit ambtenaren, magistraten, hoogleraren en priesters; voor 6,7% uit vrije beroepen; voor 1,6% uit bankiers en financiers die te Gent weinig representatief vertegenwoordigd waren; en voor 69,3% uit handelaren en industriëlen. Uit deze cijfers blijkt dat in de toplaag van de Gentse bevolking de groep die werkzaam was in de nieuwe sectoren domineerde en reeds grote fortuinen had verzameld, terwijl deze groep in 1780 zo niet volledig, dan toch grotendeels nog moest doorbreken ⁴⁶.

Tijdens de industriële revolutie in de eerste helft van de negentiende eeuw kregen in een stad als Gent de economische problemen onbetwistbaar de voorrang, maar toch kwamen ook de intellectuele en culturele sectoren aan bod. Dat lag in de lijn der verwachting, gezien de zojuist genoemde samenstelling van het stadsbestuur.

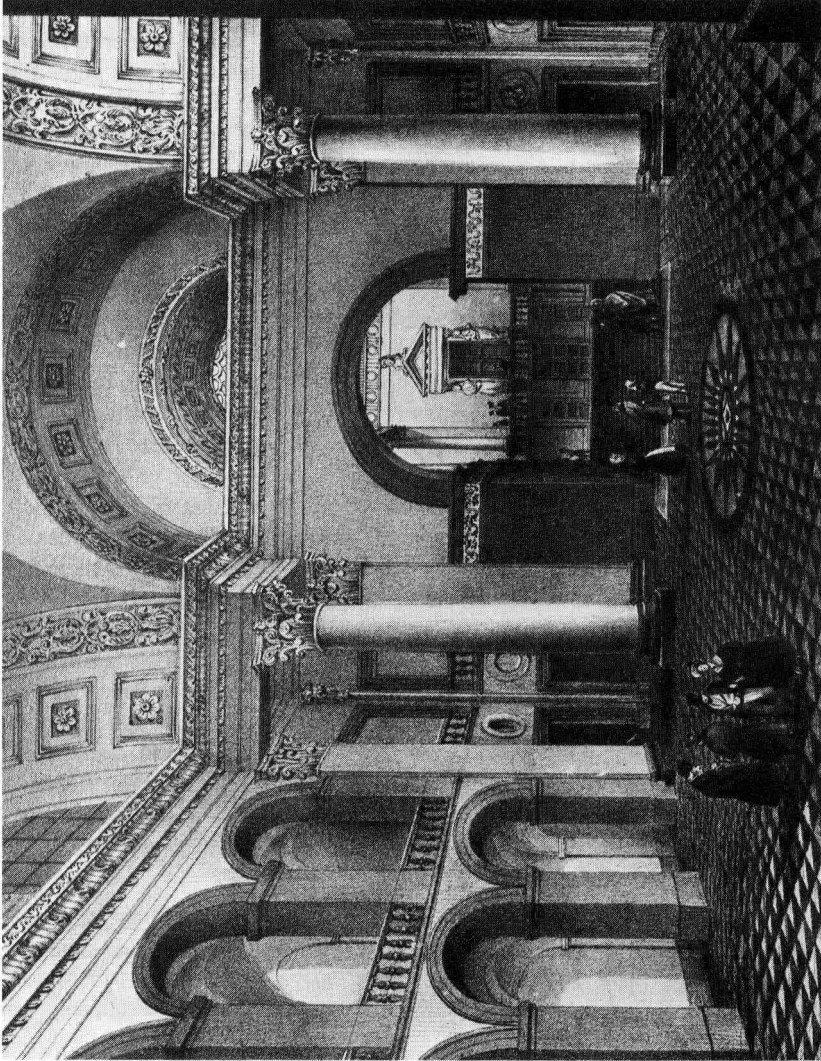
Het intellectuele aspect kwam in het centrum van de belangstelling te staan ten gevolge van een decreet van 25 september 1816, waarbij koning Willem I besloot een Rijksuniversiteit te Gent op te richten. De lessen begonnen reeds in 1817 in lokalen verspreid over verschillende gebouwen in de stad: het voormalig klooster van de jezuiten in de Volderstraat, in dat van Boudelo aan de Ottogracht, in het oude pakhuis op de Koornmarkt, in de Plantentuin bij de Steendam, in een hospitaal en in een huis in de Korte Dagsteeg. In 1820 werden de vier faculteiten

43 H. Balthazar, e. a., *Het komen en gaan van het politieke personeel in de Zuidelijke Nederlanden doorheen tien regimewisselingen (1787-1848)* (Gent, 1978); *Idem*, 'Gent... pionier in de industriële revolutie (19e eeuw)', in: *Cent. Geschiedenis van een stad* (Gent, 1981) 88-91.

44 J. Dhondt, 'Woelingen te Gent in 1848', *Handelingen van de Maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent*, n. r. III (1948) 33-68; E. Witte, *Politieke Machtsstrijd in en om de voornaamste Belgische steden 1830-1848*, I (Brussel, 1973) 92-131 en 360 vlg.

45 H. Balthazar, 'Structuren en mutaties bij het politiek personeel. Een studie over het sociaal wisselingsproces te Gent in de vormingsjaren van de hedendaagse tijd' (Onuitgegeven doctoraatsverhandeling RUG, 1970) II, 500-504. J. Stengers, e. a., *Index des Eligibles au Sénat (1831-1893)* (Brussel, 1975) *passim*.

46 Balthazar, 'Gent', 90.

Ingangshal van het paleis der universiteit. SAG, AG D118/2. Lithografie van H. Borremans.

ondergebracht in het oude klooster van de jezuiten, ten dele in de bestaande lokalen en ten dele in de door de stad nieuw opgetrokken gebouwen 47.

Reeds in 1816 had het stadsbestuur tevens besloten een gebouw op te richten, waar de officiële plechtigheden van de universiteit zouden kunnen plaatsgrijpen. De uitwerking van dat plan werd opgedragen aan de jonge Gentse stadsarchitect Louis Roelandt, winnaar van de prix de Rome in 1811. Op 4 augustus 1819 werd de eerste steen gelegd voor het paleis van de universiteit. Geheel volgens de principes van de klassieke oudheid realiseerde Roelandt met de majestueuze ingangshal en de schitterende aula een ensemble dat een wonder van evenwicht, een harmonie van sobere lijnen en volmaakte proporties was. De voorgevel die, zoals Voisin opmerkt, herinnert aan het Griekse parthenon, was voltooid in 1823. Het paleis zelf was gereed in 1826 48. Daarmee had Roelandt bewezen wat hij kon en hij heeft gedurende zijn lange carrière — hij stierf in 1864 — de mooiste en zwaarste opdrachten mogen of moeten uitvoeren. Zijn meest bijzondere scheppingen zijn het Paleis van justitie, de Opera en het Casino.

Tot in de eerste jaren van de Belgische Onafhankelijkheid had de stad Gent niet over een paleis van justitie beschikt. De rechtsinstanties zetelden toen op verschillende plaatsen in de stad. De rechtbank van eerste aanleg was gevestigd in de Volderstraat in een deel van het voormalige jezuïetenklooster; het assisenhof, het vredege-recht en de rechtbank van koophandel waren ondergebracht in het stadhuis. Toen bij wet van 4 augustus 1832 besloten werd een hof van beroep te Gent op te richten, werd dit laatste eveneens in het stadhuis gevestigd, waar de rechtbank van koophandel tot dan toe zitting hield. Wegens plaatsgebrek verhuisde deze laatste naar het pakhuis op de Koommarkt 49.

Reeds in 1833 had Massez, toenmalige eerste voorzitter van het hof van beroep, een brief gericht aan het college van burgemeester en schepenen, waarin hij wees op de moeilijkheden die het onderbrengen van de diverse rechtsinstanties met zich meebracht. Om die toestand te verhelpen stelde hij voor een justitiepaleis te bouwen bij voorkeur op het Recollectenplein, dat na de afbraak van het klooster toen als marktplein fungeerde. Gezien zijn centrale ligging en oppervlakte leek het immers bijzonder geschikt. Daarbij kwam nog dat door de uitbouw van de haven aan de noordzijde van de stad, het marktplein als zodanig reeds aan belang had ingeboet. Het stadsbestuur besliste in gunstige zin over zijn verzoek en Louis Roelandt werd met de uitvoering van het project belast 50. Voor het gerechtshof kreeg Roelandt aldus een 'droomwerf' ter beschikking, of zoals zijn biografe mevrouw Penen het stelt 'een open ruimte die zijn monument langs de vier zijden liet ademen' 51.

47 P. Claeys, *Pages d'histoire locale gantoise*, I (Gent, 1885) 79-89.

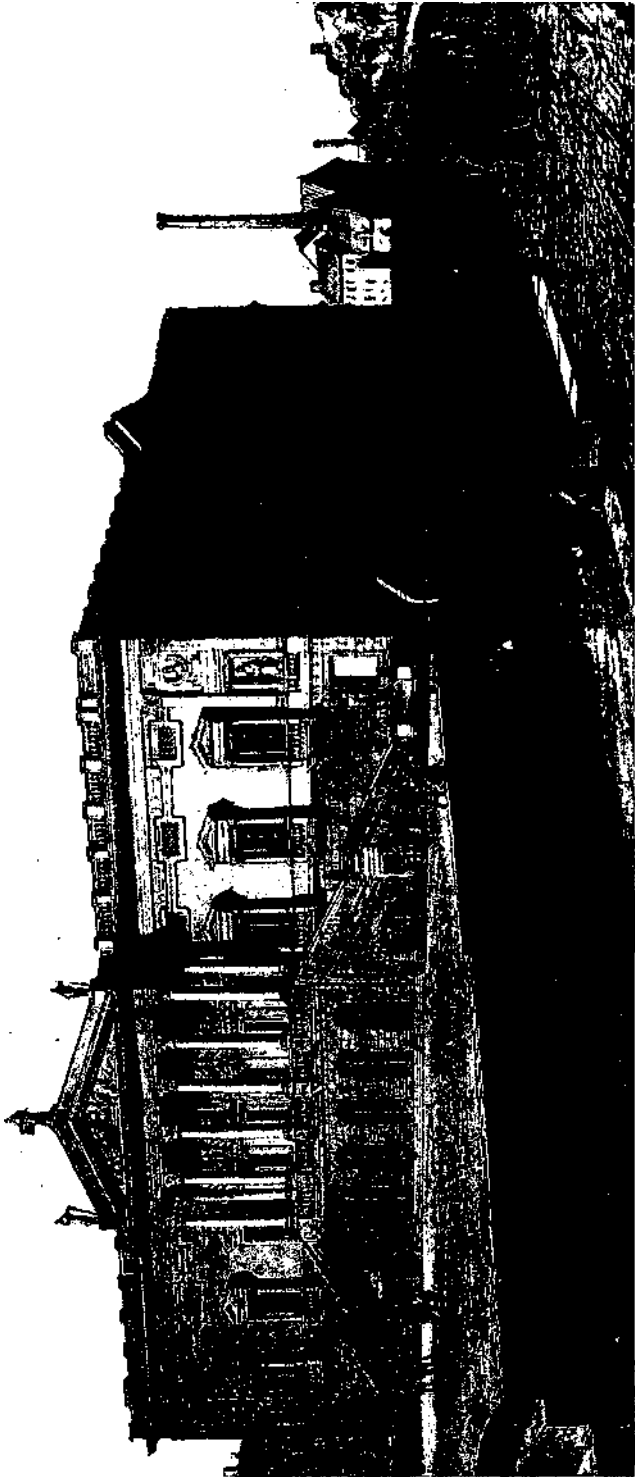
48 De oprichting van het 'paleis' der universiteit (1819-1826) was tevens aanleiding voor de verbreding van de Volderstraat. Vergelijk, *Idem*, *Notes et souvenirs*, I (Gent, 1899) 205 vlg.; *Idem*, *Les monuments de la ville de Gand* (Gent, 1905) 454-455; Voisin, *Guide*, 222-224, geeft een uitvoerige en enthousiaste beschrijving van de universiteit.

49 *Idem*, *Les monuments*, 34.

50 *Ibidem*, 34-35.

51 [Mw. Penen], 'Louis Roelandt', *Ghendtsche Tydingen*, XV (1986) i, 30-36 (herdruk uit *Palmarès*); zie ook G. J. Bral, 'Charles Marcellis - Louis Roelandt. Een Belgische bijdrage tot de ontwikkeling van de ijzerarchitectuur', *Tijdschrift voor geschiedenis van techniek en industriële cultuur*, I (1983) iii, 28-29. Het gerechtshof werd gebouwd in de jaren 1836-1846.

Ook voor het Casino beschikte hij over een uitgestrekt terrein en kon hij temidden van een groen decor, een grandioos en tevens elegant gebouw optrekken, bestemd voor het houden van bals, ontvangsten en tentoonstellingen⁵².

Voor de opera daarentegen was de topografische ligging, uit het oogpunt van de architect-bouwmeester, veel minder gunstig. Volgens de beslissing van het stadsbestuur moest dit gebouw komen op de plaats van de oude schouwburg, die zou worden afgebroken. Daar een groter gebouw werd voorzien en er dus meer ruimte nodig was, besloot men tot het doortrekken van de huidige Schouwburgstraat, die toen nog niet bestond. Weer waren het de plannen van Louis Roelandt die het haalden en niet die van zijn concurrenten. Begonnen in 1837 was de bouw in drie jaar tijds voltooid. Hiermee was de stad een nieuw functioneel en fascinerend ingericht gebouw rijker geworden, zijn faam waardig⁵³.

In het eerste decennium van de Belgische Onafhankelijkheid deed zich te Gent nog een laatste belangrijke wijziging in het stadsbeeld voor. Uit de jaren dertig dateert immers de aanleg van de eerste spoorwegen en de bouw van het eerste station. De uitbreiding van de spoorwegen schiep inderdaad nieuwe problemen. Er moest in de stad dus een plaats gevonden worden, die geschikt was zowel voor het optrekken van een station als voor de uitbouw van het spoorwegnet. De Muinkmeersen, die in de loop van de eeuwen praktisch een totaal onbewoonde plek waren gebleven, leken hiervoor het ideale terrein⁵⁴. De bouw verliep vlot van stapel, zodat in 1837 het eerste spoorwegstation te Gent kon worden ingehuldigd, tegelijk met de in gebruik stelling van de lijn Gent-Mechelen. Het volgend jaar werd de spoorlijn reeds verlengd tot Brugge en was Gent ook verbonden met Kortrijk. Vanaf 1838 was Gent dus een kruispunt van spoorwegen geworden. Het eerste station, later bekend als Gent-Zuid, bleef bestaan tot 1928. Het had grondige wijzigingen in het stadsplan tot gevolg, zoals het doorsteken van tal van straten in dat deel van de stad, maar die wijzigingen voltrokken zich in hoofdzaak in de tweede helft van de negentiende eeuw en vallen derhalve buiten het bestek van dit artikel⁵⁵.

52 Het casino aan de Coupure werd opgericht in de jaren 1835-1837. Voor een reproductie, zie: *Een vreemde eend in de Belgische bijt*, 42. Men vergelijkte verder: [Penen], 'Louis Roelandt', 35-36.

53 De Opera, Le Grand Théâtre of Franse Schouwburg werd gebouwd op de plaats, waar het huis van de Sint-Sebastiaansgilde en de Schipperskapel zich bevonden. Zie over de oude schouwburg: W. Buntinx, 'De Gilde van Sint-Sebastiaan en de schouwburg van Gent', *Cendtsche Tydinghen*, VI (1977) 17-21. In 1846-1847 bouwde architect Louis Minard op eigen kosten een Vlaamse Schouwburg. N. J. de Meyer, 'De Minardschouwburg N. V. te Gent Walpoortstraat', *Gentse Vereniging voor Scriptophilie* (1982) i-iii, 3-6.

54 S. Binst en M. Verschaffel, 'Gent-Zuid, 1835-1870. Een stedenbouwkundig-historisch onderzoek naar de aanleg van het Zuidstation en de invloed hiervan op de verdere ontwikkeling van de omgeving' (Onuitgegeven ingenieursverhandeling KUL, 1983).

55 In 1850 ontwierp architect August Payen (1801-1877) voor Gent-Zuid een nieuw stationsgebouw in neo-classicistische stijl. Voor reproducties, zie: *Een vreemde eend in de Belgische bijt*, 55 en 59. Voor de verdere ontwikkeling in de tweede helft van de negentiende eeuw, zie: F. Adriaenssen, 'Het Zollikofer - De Vigneplan en de Compagnie immobilière', *Tijdschrift voor geschiedenis van techniek en industriële cultuur*, IV (1986) i-ii, 7-87.

<< *
- #
+
-V,
...

* A*
% S*

Door het voorafgaande menen wij te hebben aangetoond dat Gent in de eerste helft van de negentiende eeuw zijn provinciaal karakter verloor en zich ontwikkelde tot een metropool, met alle positieve en negatieve effecten van dien.

De hoofdfactor die deze evolutie heeft gestimuleerd, was de verbazingwekkende en tot dan toe ongekend grote expansie van de economie en de daarmee gepaard gaande bevolkingsexplosie. De veranderingen in het stadsbeeld hebben zich echter niet beperkt tot de vestiging van fabrieken, het bouwen van arbeiderswoningen en het aanpassen van de infrastructuur, maar de economische opgang heeft ook de uitbouw van de intellectuele en culturele functie van de stad beïnvloed.

Negatieve elementen in die ontwikkeling zijn geweest: de vestiging der fabrieken binnen het tracé van de oude stad, het verdwijnen van de open groene ruimten, het ontstaan van sloppenwijken voor de arbeidersbevolking en de bezitslozen. Wat dit betreft is het stadsbestuur schromelijk tekort geschoten.

Positieve factoren zijn: de urbanisatie van de middenstad (al dient met spijt te worden erkend dat daarvoor een aantal karakteristieke oude gebouwen gesloopt werd), de verbreding van de toegangswegen, het voorzien van een efficiënte infrastructuur, die onder meer de expansie van Gent als zeehaven en als knooppunt van spoorwegen mogelijk maakte, de realisatie van een aantal opmerkelijke gebouwen in academisch-classicistische stijl naar de toen heersende opvattingen inzake architectuur.

Het is dus duidelijk dat de opeenvolgende stadsregeringen, die exclusief waren samengesteld uit vertegenwoordigers van de bezittende klassen, alleen oog hadden voor hun eigen interessen en uitsluitend inspanningen hebben geleverd voor het verwezenlijken van hun eigen belangen.

Wat de privé sector betreft hebben de industriëlen de grootste invloed gehad op het zich wijzigende stadsbeeld door het vestigen van fabrieken met alle gevolgen van dien. De kleine middenstand en kleine burgerij waren het meest verantwoordelijk voor de wildbouw en het verdwijnen van de open groene ruimten in Gent. Tenslotte hebben de gegoede klassen in het algemeen bijgedragen tot de veranderende fysionomie van de stad door het bepleisteren van oorspronkelijke bak- en natuurstenen gevels, door het verbouwen van topgevels tot lijstgevels naar de gangbare mode van de tijd, of door het optrekken van woningen met gevels in empirestijl met hun typische decoraties van friezen, medaillons, panelen in stucwerk of gietijzeren motieven ontleend aan de Griekse, Egyptische en Assyrische kunst, of ook nog met over de gehele gevellengte doorlopende balkons voorzien van giet- en smeedijzeren leuning. Op die manier hebben zij de uniformiteit van het stadsbeeld in de hand gewerkt⁵⁶.

56 S. van Aerscot, ed., *Bouwen door de eeuwen heen. Inventaris van het cultuurbezit in België. Architectuur*, IVna, IVnb, *Stad Cent* (Gent, 1976-1979).

Centrumvorming in België. De rol van Brussel tijdens de stichtingsfase van de Belgische staat (1830-1840)

ELS WITTE

Tijdens het eerste decennium na de revolutie van 1830 onderging Brussel een fundamentele verandering: van provinciestad promoveerde het tot het centrum van de nieuwe Belgische staat. De wijze waarop deze metamorfose zich voltrok, laat tot op de dag van vandaag haar invloed gelden. Zowel de sterkere identificatie van de Brusselse bevolking met België als het streven van de Brusselaars naar een eigen, autonoom gewest¹, vallen zonder verwijzingen naar deze ontstaansperiode moeilijk te begrijpen.

Om deze transformatie te analyseren, sluiten we aan bij de centrum-periferie-benadering die — auteurs als Bendix, Moore, Tilly en Rokkan toonden dit althans aan² — bijzonder adequaat is om natievormingsprocessen te formuleren en te beschrijven. Bewuste centrumvorming blijkt een fenomeen te zijn dat de stichting van staten in de negentiende eeuw steeds heeft begeleid. In deze types van natievorming, die doorgaans gedragen werden door een elite met een middenklassekarakter, speelde de oprichting van een centrum zelfs een wezenlijke rol. Aangezien de Belgische natievorming tot dit negentiende-eeuwse type behoort, zullen we in deze bijdrage de vraag trachten te beantwoorden of en in welke mate er tussen 1830 en 1840 sprake is geweest van bewuste centrumvorming, toegespitst op Brussel.

Wat de inhoud van het begrip betreft, laten we ons leiden door de definities die reeds door Rokkan, Myrdal, Shils en Eisenstadt werden uitgewerkt³. Dit betekent dat de territoriale component centraal staat maar dat hij tevens onlosmakelijk verbonden is met economische en politieke noties van leiderschap, dominantie en controle. Het centrum is de plaats waar de economische en politieke activiteiten geconcentreerd zijn, waar de macht tot stand komt en waar ze ook uitgeoefend wordt. De klemtoon ligt met andere woorden op de dominante klasse, de elite die over controlemiddelen beschikt om haar macht aan de periferie op te leggen. Tot die middelen behoort ook de mogelijkheid om vanuit het centrum een dominant waarden-

1 K. Deschouwer, 'Het profiel van de Brusselse FDF-kiezer (1968-1978)', *Taal en Sociale Integratie*, Vrije Universiteit Brussel, VI (1982) 159-164; M. Covell, 'The Pearl Harbour Syndrome. The Status of Brussels and Regionalization in Belgium', *Ibidem*, VII (1984) 131-158.

2 R. Bendix, *Nationbuilding and Citizenship. Studies of our Changing Social Order* (New York, 1964); B. Moore, *Social Origins of Modern Dictatorship and Democracy* (Boston, 1966); Ch. Tilly, ed., *The Formation of National States in Western Europe* (Princeton, 1975); S. N. Eisenstadt, S. Rokkan, ed., *Building States and Nations* (2 din.; Beverly Hills-Londen, 1973). In dit laatste werk treft men een zeer uitgebreide bibliografie aan over het onderwerp (II, 277-397).

3 S. Rokkan, 'Cities, States and Nations. A Dimensional Model for Study of Contrast in Development', *Ibidem*, I, 73-79; E. Shils, *Center and Periphery. Essays in Macrosociology* (Londen, 1975).